

ШЛЯХИ АКТИВІЗАЦІЇ ДЕРЖАВИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

Є. А. ХАРЛАН

(Черкаський державний технологічний університет)

Анотація. У статті визначено роль держави в управлінні продовольчим комплексом нашої країни та трирівневу систему державного регулювання агропромислового комплексу держави. Виокремлено пріоритетні заходи Стратегії розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 р. Досліджено зарубіжний досвід формування концепції національно-продовольчої безпеки та доведено необхідність інвестування в розвиток людських ресурсів, інфраструктуру. Конкретизовано напрями нової агропродовольчої політики країни.

Ключові слова: продовольча безпека, продовольчий комплекс, аграрний сектор, сільськогосподарське виробництво, стратегія, програма.

На сьогодні проблеми продовольчого забезпечення набувають все більшого значення поряд із завданнями у сфері загальноекономічної безпеки країни. Це пов'язано з тим, що продовольча безпека як основна ланка цієї проблеми є однією з найважливіших систем життєзабезпечення. Разом з цим, продовольча безпека стає однією з головних умов збереження суверенітету країни і внаслідок цього – економічної й соціальної стабільності. Без власного продовольства національна безпека держави істотно знижується.

Продовольча безпека зумовлює також постійну готовність держави до запобігання і ліквідації порушень системи забезпечення країни та регіонів продуктами харчування у всіх непередбачених надзвичайних ситуаціях. Необхідною умовою при цьому є наявність постійно поновлюваних і поповнюваних стратегічних продовольчих запасів у продовольчому фонді країни, а також ефективної системи їх розподілу.

Раніше забезпечення продовольчої безпеки повною мірою було функціонально неможливо здійснити, оскільки ланки цієї системи не були взаємопов'язані між собою як організаційно, так і технологічно. Але з моменту прийняття Програми розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 р. та її фактичної реалізації на практиці ситуація може змінити-

ся на краще, оскільки вона відповідає основним положенням Стратегії розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 р.

На сьогодні за підтримки державної, регіональної і місцевої влади в поєднанні з інтересами товаровиробників, фінансових і торгових бізнес-груп, можливо упровадити передові досягнення науки і техніки, але за умови створення комплексу заходів, спрямованих на зміцнення продовольчої безпеки. Тому в дослідженнях учених-аграрників акцентується увага на виявленні першочергових завдань забезпечення продовольчої безпеки країни за безпосередньої участі держави.

Дослідженнями продовольчої безпеки займалися такі вчені, як А. Маршалл, Ї. Мальтус, Д. Рікардо, А. Сміт та ін. Серед українських авторів слід виокремити, Ю. Білика, П. Борщевського, В. Гейця, Л. Дейнеко, М. Корецького, О. Кочеткова, Р. Маркова, Г. Мостового, П. Саблука, В. Трегобчука, В. Шамрая, В. Юрчишина та ін. Проте їхні результати дослідження системно не вирішують проблеми забезпечення продовольчої безпеки країни за безпосередньої участі держави.

Метою статті є виявлення шляхів активізації держави в забезпеченні продовольчої безпеки країни.

В умовах становлення змішаної економіки, ускладнення міжгалузевих і міжрегіональних

зв'язків істотно змінюється роль держави в управлінні продовольчим комплексом нашої країни. З огляду на це зростає значення теоретичного обґрунтування об'єктів управління, що є відправним моментом побудови раціональної системи управління в цій сфері. Продовольча безпека держави є багатогранною системою і становить ієрархічну проблему, яка безпосередньо впливає на чимало економічних і соціальних процесів у суспільстві та політичну стабільність в країні.

Формування продовольчої безпеки є комплексним завданням, за виконання якого найбільшу відповідальність несе держава в особі уряду країни. Головним завданням є створення умов для того, щоб продовольча політика була орієнтована на встановлення продовольчої безпеки для всіх шляхом орієнтованої на ринок світової торгової системи. Важливим моментом тут є здатність відстежувати й об'єктивно оцінювати тенденції розвитку соціально-економічних процесів, визначати пріоритети економічної політики в прогнозуванні можливих наслідків, а також вводити в

дію ефективний механізм контролю за їх реалізацією.

Непряме державне управління економікою передбачає вплив на соціально-економічні процеси (розподіл, обмін і споживання) як у державному, так і в недержавному секторах переважно економічними методами (ціновий, фінансовий, податковий і кредитний механізми), а також приписуваними умовами функціонування всіх господарюючих суб'єктів ринку. При цьому не виключається пряме втручання держави або прийняття нормативних актів відносно тих або інших господарюючих суб'єктів.

На нашу думку, оптимальна система державного регулювання агропромислового комплексу держави повинна охоплювати три рівні: державний, регіональний і муніципальний (районний). На державному рівні формується система базових законів, визначається стратегія аграрної політики та її пріоритети. Основні функції держави з управління продовольчим комплексом представлені в табл. 1.

Регіональний аспект управління комплексом передбачає, з одного боку, неприпусти-

Таблиця 1

Основні функції держави з регулювання розвитку продовольчого комплексу

Групи функцій	Зміст
Інституційні	Формування нормативно-правової бази АПК: законопроекти, укази Президента країни, постанови Уряду, положення Міністерства аграрної політики та продовольства Україна тощо
Стимулюючі інститути	Надання господарюючим суб'єктам АПК свободи вибору організаційно-правових форм підприємства. Створення бюджетних та позабюджетних фондів, субсидування, фінансове та ресурсне забезпечення регіональних цільових програм, ліцензування, квотування тощо
Обмежуючі інститути	Контроль за реалізацією загальної стратегії аграрної політики; антимонопольні заходи (ціни, податки, санкції); призупинення діяльності підприємств АПК тощо
Консультаційно-аналітична підтримка	Відстежування тенденцій, аналіз стану, підготовка щорічних аналітичних докладів
Інформаційно-інституціональна підтримка	Створення інформаційно-аналітичних центрів, інформаційне забезпечення господарюючих суб'єктів АПК щодо стану ринку сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства; освітлення передового досвіду та досягнень науки у ЗМІ тощо
Регулюючі інструменти (важелі та інструменти)	Регулювання міжгалузевих, міжрегіональних та міждержавних відносин (цінові, податкові, фінансово-кредитні, митні механізми тощо)
Інститут розвитку людського капіталу АПК	Створення мережі центрів навчання, підбір керівників, атестація робітників органів управління АПК тощо
Інноваційна інфраструктура АПК	Організація та фінансування фундаментальних і найбільш важливих прикладних досліджень, стимулювання пріоритетних напрямів науково-технічного прогресу

* Складено автором.

мість втручання державних органів у сферу компетенцій суб'єктів держави, а з іншого – обов'язковість підпорядкування суб'єктів державним органам влади з питань, що стосуються їх компетенції [2].

Дієвим засобом реалізації змін в аграрній політиці є планування, що, в свою чергу, є функцією управління. На цей час у нашій країні функція державного планування здійснюється через прийняття пріоритетних національних проектів. У першу чергу це стосується продовольчого комплексу країни через підтримку вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників. Національна продовольча безпека є елементом світової продовольчої безпеки. Благополучними відносно продовольчого забезпечення країни є стабілізатори світового продовольчого ринку, що є також джерелом підтримки продовольчої безпеки держави з несприятливими природно-кліматичними умовами ведення сільськогосподарського виробництва.

Мета цієї концепції полягає у створенні сприятливого фону та методичної підтримки для залучення суб'єктів сільськогосподарської діяльності (аграрного сектора) до заходів, передбачених Стратегії розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 р. [6].

У Римській декларації із всесвітньої продовольчої безпеки основні напрями забезпечення міжнародної продовольчої безпеки за допомогою національних систем регулювання аграрного виробництва виражені такими положеннями: встановлення сприятливої політичної, економічної та соціальної обстановки, метою якої є створення кращих умов для викорінювання бідності, нерівності, й установлення миру, що найбільш важливо для досягнення стійкої продовольчої безпеки для всіх; проведення політики вдосконалення фізичного й економічного доступу для всіх у будь-який час до достатнього, що відповідає вимогам продовольчої корзини, і безпечного харчування; наслідування стійкої політики та практики продовольчого розвитку на територіях із високим або низьким потенціалом можливостей, тобто мобілізація і максимальне використання ресурсів і національного агроекономічного потенціалу, що, врешті-решт, призведе до

збільшення загальносвітових ресурсів продовольства; створення умов для того, щоб продовольча, сільськогосподарська і загальноторгова політика забезпечила встановлення продовольчої безпеки дня всіх шляхом добросовісної і орієнтованої на ринок світової торгової системи.

Економісти постійно сперечаються про економічну роль держави. Впродовж тривалого часу існує дилема: «лібералізм Адама Сміта» або ж ідея Джона Кейнса про головуючу роль держави в регулюванні економіки, що набуває практичного значення залежно від об'єктивних внутрішніх і зовнішніх економічних і політичних умов, теоретичних концепцій. Роль держави в регулюванні ринкової економіки, зокрема, однієї з важливих складових – агропромислового комплексу, в сучасних умовах слід розглядати з погляду його основних економічних функцій. Отже, виконання економічних функцій державою повинне в першу чергу забезпечувати дієздатну нормативно-правову базу, зокрема, для здійснення економічних відносин; по-друге, виступати покупцем (замовником) продукції національного господарства, особливо сільського господарства; по-третє, забезпечувати реалізацію на практиці всіх форм власності; по-четверте, повинне відігравати фінансово-розподільчу роль – для забезпечення організації виробництва грошовими ресурсами і для організації всього державного ладу загалом; також завданням держави є підтримка на належному рівні соціальної сфери життя людей, і, нарешті, проектування перспективного стану національного господарства. А також ряд інших важливих державних функцій, які держава виконує в економічній сфері [5].

Слід зазначити, що існує ряд об'єктивних передумов для виконання державою вищезгаданих функцій, оскільки держава не може існувати і функціонувати або за повної відсутності держрегулювання, або за його тоталітарного впливу на всі сторони життя суспільства. Продовольча безпека, загалом, залежить від функціонування аграрного сектора країни. На ефективність аграрного сектора, у свою чергу, впливає аграрна політика держави. У аграрній політиці існують дві основні позиції.

Перша заснована на подальшій реалізації моделі лібералізації і відкритості вітчизняного ринку, розукрупнення сільськогосподарських підприємств і створення на їх основі дрібних формувань, продажу земельних ділянок.

Друга позиція базується на принципах формування багатокладного аграрного сектора з акцентом на кооперації та інтеграції виробництва в умовах пріоритетного розвитку великотоварних підприємств у поєднанні з дрібним і державним регулюванням агропромислового комплексу. На думку американських фахівців, багато держав із метою самозабезпечення продовольством платять дуже високу ціну у вигляді субсидій сільському господарству, імпортних обмежень, створюють значні резерви продовольства, тоді як міжнародна продовольча безпека повинна будуватися на принципах відмови від аграрних субсидій і дискримінаційних заходів формування потоків продовольчих товарів. З ними не погоджуються фахівці країн Західної Європи та Японії.

Японія, ЄС, особливо Швейцарія, Швеція і Фінляндія, дотримуються іншої концепції національно-продовольчої безпеки, що передбачає підтримку певного рівня продовольчого самозабезпечення з використанням державних програм підтримки. Саме такі заходи дозволили країнам Європейського Союзу на початку 80-х рр. досягти самозабезпеченості зерном, зокрема, за рахунок значних вкладень, підтримки внутрішніх цін на рівні у 2–3 рази вище за світові. Звичайно, подібні заходи не можна вважати ефективними, але вони відповідають інтересам національної безпеки, дозволяють не побоюватися припинення постачань продовольства усередині країни [7]. Загрози в регіональному соціально-економічному розвитку України роз'єднують єдиний продовольчий ринок країни, провокуючи нелегітимні заборони й обмеження на переміщення продуктів харчування, знижують надійність продовольчого постачання промислово розвинених регіонів, що ввозять продовольство. Важливо, що постачання продовольством не повинне використовувати як політичний і економічний тиск. У зв'язку з цим необхідно підкреслити важливість міжнародної співпраці та солідарності, а також необхідність утримуватися від

односторонніх заходів, що не відповідають міжнародному законодавству і Статуту ООН, і які ставлять під загрозу продовольчу безпеку [3].

З метою досягнення продовольчої безпеки країни необхідно проводити політику, яка сприятиме інвестуванню в розвиток людських ресурсів, та інфраструктуру. Торгівля є ключовим елементом в досягненні продовольчої безпеки. Уряду нашої країни необхідно дотримуватися продовольчої й загальної торгової політики, яка заохочуватиме виробників і споживачів до раціонального та економічного використання доступних ресурсів. Визнання важливості стійкого розвитку сільського господарства в областях із високими або низькими потенційними можливостями за підтримки ефективних досліджень є головним аспектом посилення дії держави в умовах проведення політики стійкої продовольчої безпеки країни. Отже, з огляду на багатогранний характер продовольчої безпеки, державі узгоджувати дії, а також ефективно залучати міжнародне співтовариство, що доповнюватиме або підсилуватиме дії держави [2].

Отже, важливу роль у розвитку сільськогосподарського виробництва відіграє аграрна політика держави. Значна частина витрат фермерів промислово розвинених країн компенсує держава. Держава не тільки забезпечує вищий рівень виробництва, але й підтримує експорт, захищає виробників сільськогосподарської продукції від зовнішньої конкуренції.

Більшість країн мають величезні природні ресурси для розвитку сільськогосподарського виробництва. Але саме вони виявляються не в змозі забезпечити своє населення продуктами харчування. У цих країнах аграрне виробництво використовується з метою загального розвитку країни. Ціни, що встановлюються на сільськогосподарську продукцію, занижуються для підтримки життєвого рівня промислових робочих. Сільськогосподарський експорт обкладається митом для фінансування імпорту машин і обладнання. У групі бідних країн сільськогосподарські виробники недоотримують приблизно 25 % доходу. У цьому напрямі на ціноутворення впливає панування на світо-

вому ринку продукції транснаціональних корпорацій, що занижують закупівельні ціни [4].

Деформації відтворення в аграрному секторі проявляються не тільки в ціноутворенні, але й у пріоритетах розвитку, включаючи фінансування державою сільського господарства. Щоб отримати необхідні валютні кошти для скорочення зовнішньої заборгованості, чимало країн під тиском МВФ, МБРР вимушені переводити значні посівні площі на виробництво експортних культур, у збиток внутрішньому продовольчому споживанню. З цим пов'язано й те, що кількість імпортерів продовольства зростає. Саме тому роль держави у формуванні продовольчої безпеки в сучасних умовах набуває особливої важливості.

Отже, продовольча проблема визначається різними аспектами розвитку – від економічних і політичних до соціально-культурних. Серед них особлива роль належить загальному розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. Окремі оцінки доводять, що усунення порушень у дії ринкових сил за допомогою державної підтримки сільського господарства призведе до підвищення самозабезпечуваності продовольством і збільшення чистих надходжень від експорту цих товарів. Унаслідок цього підвищиться рівень харчування громадян. Це свідчить про те, що достатня кількість продовольства на національному рівні не означає, що кожен житель зможе отримати його у необхідній кількості. В сучасних умовах ринкові сили виявляються нездатними розв'язати проблему голоду й усунути недоїдання людей у багатьох регіонах. Дестабілізація ринку продовольства, протекціоністська політика промислово розвинених країн, величезна фінансова заборгованість країн, що розвиваються, роблять практично нереальним для більшості країн імпорт продовольства в необхідній кількості.

Безумовно, основним регулятором ринку продовольства повинна бути держава. Саме її завдання – встановити граничні ціни для захисту сільськогосподарського виробника. Механізм такого захисту добре відомий і передбачає товарну інтервенцію й прямі виплати з метою підтримки нижнього рівня цін для

забезпечення умов відтворення в сільському господарстві.

Одним із основних напрямів нової агропродовольчої політики повинна стати раціональна організація сільського розселення та одночасно формування конкурентоспроможного агропромислового виробництва, оскільки існує тісний взаємозв'язок розвитку сільського господарства та сільських територій. За рахунок господарств населення, селянських (фермерських) господарств, крупних агрохолдингів цю проблему неможливо розв'язати. Слід зазначити, що пріоритетним у сільському господарстві визначено крупне виробництво. Наступний напрям розвитку агропродовольчого сектора – забезпечення умов для значного підвищення прибутковості сільського господарства. Тільки в цьому разі можливо у найближчі роки довести рівень оплати праці та доходи сільських сімей до середнього показника в економіці країни, підвищити продуктивність праці, розширити виробництво, забезпечити зростання зайнятості населення.

Отже, до найбільш значущих напрямів у розвитку агропродовольчого сектора належить система управління агропромисловим комплексом на всіх ієрархічних рівнях.

У Програмі розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 р. поставлено вагомe завдання – формування ефективного, соціально спрямованого аграрного сектора економіки, що повинен задовольнити потреби внутрішнього ринку та забезпечити провідні позиції у світі на основі його багатокладності та пріоритетності підтримки господарств, власники яких проживають у сільській місцевості, поєднують право на землю із працею на ній, а також власні економічні інтереси із соціальною відповідальністю перед громадою. Для цього необхідно змінити ставлення до сільського господарства, побудувати агропродовольчу політику так, щоб вона попереджала виникнення загрози в системі забезпечення і відтворення продовольчої безпеки.

Необхідно підкреслити, що вітчизняний агропродовольчий сектор має величезні потенційні можливості та великі перспективи. Нині чіткіше визначаються етапи й перспективні напрями розвитку державного регулю-

вання економіки і, перш за все, стратегічно значущих секторів. На наш погляд, основною проблемою є відновлення і нарощування елементів й інститутів державного регулювання, забезпечення його якості, гнучкості, ефективності та високих соціальних стандартів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гойчук О. І. Продовольча безпека : монографія / О. І. Бойчук. – Житомир : Полісся, 2004. – 348 с.
Goychuk O. I. Prodovolcha bezpek : monografiya / O. I. Boychuk. – Zhitomir : Polissya, 2004. – 348 s.
2. Про продовольчу безпеку України [Електронний ресурс] : Закон України № 8370-1 від 22.12.2011 р. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6GI01G.html. – Назва з екрана.
Pro prodovolchu bezpeku Ukrayini [Elektronniy resurs]: Zakon Ukrayini № 8370-1 vid 22.12.2011 r. – Rezhim dostupu: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6GI01G.html. – Nazva z ekrana.
3. Кваша С. М. Зовнішньоекономічна діяльність АПК України: стан, стратегія і тактика розвитку / С. М. Кваша. – К. : ЗАТ «НІЧЛАВА». – 2000. – 252 с.
Kvasha S. M. Zovnishnoekonomichna diyalnist APK Ukrayini: stan, strategiya i taktika rozvitku / S. M. Kvasha. – K. : ZAT «NICH LAVA». – 2000. – 252 s.
4. Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення продовольчої безпеки України. – К. : НІСД, 2011. – 39 с.
Rozvitok agrarnogo virobnitstva yak peredumova zabezpechennya prodovolchoyi bezpeki Ukrayini. – K. : NISD, 2011. – 39 s.
5. Стежко Н. В. Забезпечення продовольчої безпеки України в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / Стежко Н. В. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2012_2/329.pdf. – Назва з екрана.
Stezhko N. V. Zabezpechennya prodovolchoyi bezpeki Ukrayini v umovah globalizatsiii [Elektronniy resurs] / Stezhko N. V. – Rezhim dostupu: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2012_2/329.pdf. – Nazva z ekrana.
6. Стратегії розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR130806.html. – Назва з екрана.
Strategii razvitiya agrarnogo sektora ekonomiki na period do 2020 goda [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR130806.html. – Nazva z ekrana.
7. Шкаберін В. М. Розвиток агропромислового комплексу як фактор забезпечення продовольчої безпеки / Шкаберін В. М. // Актуальні проблеми державного управління на новому етапі державотворення : матеріали міжнар. наук.-прак. конф. за міжнародною участю, присвяченої 10-річчю Академії, Київ, 31 трав. 2005 р. : у 2 т. / за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – К. : Вид-во НАДУ, 2005. – Т. 2. – С. 121–123.
Shkabein V. M. Rozvitok agropromislovogo kompleksu yak faktor zabezpechennya prodovolchoyi bezpeki / Shkaberin V. M. // Aktualni problemi derzhavnogo upravlinnya na novomu etapi derzhavotvorennya : materialy mizhnar. nauk.-prak. konf. za mizhnarodnoyu uchastyu, prisvyachenoyi 10-richchyu Akademiyi, Kiyiv, 31 trav. 2005 r. : u 2 t. / za zag. red. V. I. Lugovogo, V. M. Knyazeva. – K. : Vid-vo NADU, 2005. – T. 2. – S. 121–123.

Є. А. Харлан (Черкаський державний технологічний університет). **Путі активізації державства в забезпеченні продовольственої безпеки країни.**

Анотація. В статті визначено роль державства в управлінні продовольственою системою нашої країни та трьохрівневої системи державного регулювання агропромислового комплексу державства. Виділено пріоритетні заходи Стратегії розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 р. Досліджено зарубіжний

опыт формирования концепции национально-продовольственной безопасности и доказана необходимость инвестирования в развитие человеческих ресурсов, инфраструктуру. Конкретизированы направления новой агропродовольственной политики страны.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, продовольственный комплекс, аграрный сектор, сельскохозяйственное производство, стратегия, программа.

Ye. Kharlan (Cherkasy State Technological University). **Ways activation state in ensuring food security.**

Summary. In the article the role of the state in the management of food and set our country a three-tier system of state regulation of agriculture state. Pointed out in the Strategy priority measures of the agricultural sector for the period until 2020. Studied international experience forming the concept of national food security and the necessity of investing in human resource development, infrastructure. Concretized areas of new agri policy.

Keywords: food safety, food complex, agricultural sector, agricultural production, strategy, program.